

ZDRAVKO MLINAR*

Suverenost, medsebojna odvisnost in ogroženost

1. Uvod

Na tem mestu bom poizkušal tematiko, ki je danes v ospredju zanimanja v Sloveniji, postaviti v širši prostor in čas. Obenem pa jo bom obravnaval kot vprašanje sociološke in politološke interpretacije dolgoročnih trendov družbeno-prostorskega prestrukturiranja in razvoja. Na ta način se nam močno razširja podlaga pomembnih izkušenj, tako da lahko s širših vidikov presojava tudi lastno doživljanje sedanje krize kot nekakšne »kvaziekperimentalne situacije«.

Vprašanja, ki sem jih poudaril z naslovom, so bila do zdaj pri nas upoštevana predvsem glede na položaj Slovenije znotraj Jugoslavije. Pri tem pa se zdi, da se zapostavlja in poenostavlja ostrina teh vprašanj v širšem, zlasti evropskem kontekstu, v katerega se šele poizkušamo vključevati. Ne vidim podlage za idealizirana pričakovanja, da bomo lahko že z normativnopolitičnimi spremembami (dolgoročno) zagotovili dejansko avtonomijo in neodvisnost niti da bomo s tem premostili problem ogroženosti naše kulturne in narodne identitete. Vendar pa gre pri tem za zelo zamotana vprašanja, saj imamo hkrati opravka s protislovnimi trendi osamosvajanja in povezovanja, in sicer tako na ravni teritorialnih enot kot tudi raznih skupin in posameznikov. Zato je toliko bolj pomembno, da v zvezi s tem ocenimo in se opremo na svetovne izkušnje. Šele na tej podlagi se bomo lažje izognili poenostavitvam in enostranostim in se bolj približali realni sociološki presoji sedanjega osamosvajanja Slovenije. Ali je to prizadevanje v skladu in celo v ospredju »novega vala« revitalizacije etničnih in regionalnih gibanj, ki so zdaj v vzponu in imajo obetajočo perspektivo? Ali pa gre za vračanje v preteklost in za poizkuse, da bi oživljali nekaj, kar je že preživelo?

2. Teritorialna neprepustnost, politična in ustavna neodvisnost?

Nekateri si suverenost zamišljajo kot nekakšno fizično zaščito državne integritete, ki onemogoča – nenadzorovano – vdiranje na državno ozemlje. Pri tem se govori zlasti o teritorialni *neprepustnosti*, ki je bistvo tradicionalne predstave o suvereni državi. Gre za teritorialno prostranost, ki jo obkrožajo otipljivi, vojaški znaki državnosti, kot so utrdbe in trdnjave, ki ji zagotavljajo identifikacijo in obrambo, kar lahko označimo tudi kot »trdno lupino« (Herz, 1959, 40, 97). Vendar, kot pravi James (1986, 39), to ni ustrezna koncepcija, saj s suverenostjo ne

* Dr. Zdravko Mlinar, redni profesor Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani.

označujemo fizične, temveč ustavno »lupino«. Gre za to, da država ni vpletena v vezi, ki bi jo postavljale v *podrejen ustavni položaj*, v odnosu do druge države.¹

Tisti avtorji, ki so sledili Herzovi koncepciji, pa so seveda ugotavljali, da na današnji stopnji tehnološkega razvoja praktično ni več mogoče računati na *teritorialno neprepustnost*, pa bodisi da gre za vdiranje politične propagande, za uhajanje informacij, za ogroženost pred tujimi raketami z jedrskimi glavami ipd. To ne zadeva le manjše, temveč tudi največje države. Temu pa je sledil tudi sklep, da je koncept suverenosti (nacionalne države) v današnjih razmerah izgubil svoj (pravi) smisel, da je z vojaškega vidika suverena nacionalna država danes že *anahronizem* in da je »klasična nacionalna država mogoče izgubila svoj glavni *raison d'être*« (Knorr, 1966, 174, podčrtal Z. M.). K temu R. N. Gardner dodaja, da »če je suverenost kaj več kot sterilni legalizem, če predstavlja dejansko moč naroda, da si sam zagotovi varnost in blagostanje za svoje državljane, potem je očitno, da noben narod ni več resnično suveren« (Gardner, 1964, 4, podčrtal Z. M.).

Vendar je treba dodati, da niti pred nastopom jedrske dobe, ko smo imeli opravka z večjim številom manjših držav, ni bilo mogoče govoriti o dejanski neprepustnosti; teritorialna neprepustnost je bila praviloma le fikcija. Obenem pa lahko vidimo, da tudi v današnjem svetu njihova fizična ranljivost še ne pomeni, da niso zmožne preživeti.² Vendar pri tem ne gre le za fizično moč in organizacijsko zmožnost posamezne države. Vse pomembnejše postajajo splošne civilizacijske norme o tem, kaj je nedopustno in nesprejemljivo za »mednarodno skupnost« (npr. silna priključitev – dela – druge države). To se pravi, da kljub tehničnim možnostim do tega prihaja vedno bolj poredko. To pa je ena od izjemno pomembnih ugotovitev tudi za Slovenijo, npr. glede na varnost njenih zahodnih meja.

V današnjem času seveda ni mogoče zanikati vse večje odvisnosti in medsebojne odvisnosti tudi preko teritorialnih, državnih meja. *Medsebojna odvisnost* nam označuje, »koliko dogodki v katerem koli delu ali znotraj katere koli sestavne enote svetovnega sistema vplivajo (bodisi fizično ali zaznavno) na dogodke, do katerih prihaja v vsakem drugem delu ali sestavni enoti sistema« (Young, 1969, 726).

Koncept medsebojne odvisnosti torej zadeva erozijo nekdanjih mej med zunanjo in notranjo politiko. Vse več je področij (kot je npr. gospodarstvo, obramba idr.), na katerih države same zase *ne obvladujejo* več svoje usode; ne glede na to, ali jim je to všeč ali ne, postajajo odvisne od vse številnejših zunanjih dejavnikov. Razviti narodi na Zahodu so zdaj že toliko prepleteni med seboj na številnih ravneh, da postaja vse težje, da bi lahko posamezna država sama zase učinkovito uveljavljala svojo oblast nad številnimi akcijami svojih državljanov. Vendar je značilno, da tako v svetu kot pri nas številni politiki tega ne vidijo ali nočejo videti. A. Schonfield (1974, 14) je to ugotavljal že pred časom, ko je obravnaval spremembe v Evropi, in zapisal, da »živimo z večjimi mednarodnimi omejitvami naše svobode političnega delovanja, kot so številni politiki voljni javno priznati«. Kot bomo videli še kasneje, pa je to še posebej značilno za razmere pri nas, kjer prav zdaj doživljamo evforijo (ponovnega) narodnega osamosvajanja.

¹ Zato James nakazuje kot primernejšo drugo metaforo, ko pravi, da lahko na suverenost gledamo kot na trdnjavski jarek. Ta onemogoča, da bi država prišla v ustavno podrejen položaj v odnosu do drugih držav in tako izraža svojo lastno ustavno neodvisnost. Trdnjavski jarek lahko od časa do časa premostimo za posebne namene in mogoče celo pustimo dvizni most skoraj trajno spuščten.

² Dejansko, kot navaja James, podatki kažejo nasprotno: že od 1945. leta je ena od najbolj vidnih značilnosti mednarodnega življenja, da se je pojavilo veliko število slabotnejših držav in skoraj vse so preživele, ne da bi jih kdo ogrožal.

Iz pregleda obsežne družboslovne literature se torej kaže, da »dogmo o absolutni in neodtujljivi neodvisnosti, ki jo nekateri še zagovarjajo, velike države pa štejejo za samoumevno, dejansko nadomešča ideja o medsebojni odvisnosti« (Duroselle, cit. v: James, 1986, 179). Ob tem pa zlasti James v svoji vsestranski analizi zaznava suverenosti oz. suverene države poizkuša pojasniti, kaj to povečevanje medsebojne odvisnosti pomeni za državno suverenost. Večina avtorjev predpostavlja, da je suverenost v neposredni zvezi s *politično neodvisnostjo* države. V tem smislu torej tudi krepitev medsebojne odvisnosti kaže, da so zadevne države manj suverene, kot bi bile sicer. V tem smislu prihaja do revizije zasnove nacionalne suverenosti; izraz suverenost dobiva drugačno vsebino. Proti tradicionalnemu načelu suverenosti nastopa vse bolj prisotno dejstvo, da gre za medsebojno odvisnost, kar postopno vodi do tega, da se oblikuje novo, nasprotno načelo. Tisto, kar – ob vse večji medsebojni odvisnosti – ostaja od suverenosti, je bolj senca kot substanca.

Če suverenost razumemo kot zmožnost odločanja izključno po notranjih merilih, se tako nakazuje slika današnjega sveta, v katerem države izgubljajo ali pa so celo že izgubile večji del svoje suverenosti. *Povsem samostojno odločanje* se zdi, da je danes že – za večino držav glede večine zadev – *stvar preteklosti*. Interesi in gospodarstvo so že tako prepleteni, da je postalo nerealistično vsakršno poizkušanje, da bi se država lahko ločila od zunanjega sveta. Vendar pa je ob priznavanju vsega tega Alan James (1985, 188–193) predstavljal vrsto kritičnih ugovorov proti temu, da bi *suverenost* pojmovali kot *politično neodvisnost*. V tem smislu politično neodvisnost najprej zavrača zato, ker je nejasen pojem, ki je vsebinsko nekakšen amalgam *svobode* v delovanju države in njenega *uspeha* pri uresničevanju ciljev. Lahko si zamišljamo državo, ki je mednarodno uspešna z vidika doseganja svojih ciljev, vendar pa je omejena v svoji svobodi zaradi tesnih vezi in odvisnosti od druge in večje države. Nadalje, če suverenost izenačujemo s politično neodvisnostjo, naletimo na težavo, kako sploh ugotoviti stopnjo te neodvisnosti za konkretno državo.³

Nadaljnji razlog za to, da suverenost raje razločujemo od politične neodvisnosti, je, da druga ne zadeva le držav; govorimo lahko tudi o politični neodvisnosti tistih enot, ki praviloma ne nastopajo v mednarodnih odnosih. Lahko gre tudi za federalne enote ali manjše teritorialne enote ali takšne, ki sploh nimajo teritorialne podlage (podjetja, sindikati ali celo posamezniki). Zato, pravi James, če bi suverenost uporabljali sinonimno s politično neodvisnostjo, bi s tem zabrisali vse, kar je posebnega in velja samo za države.

Suverenost praviloma zadeva mednarodni položaj držav v tem smislu, da bodisi obstaja ali ne, tako da ne gre za stopnjevanje v smislu – bolj ali manj.

Na podlagi navedenega je James (1986, 191–192) sklepal, da se suverenost nanaša na tisto, na podlagi česar se teritorialna enota kvalificira za nastopanje, udeležbo v mednarodnih odnosih, tj. na *ustavno neodvisnost*. Nato pa odgovarja tudi na (že obravnavano) vprašanje o vse večji teritorialni prepustnosti: »prepustna država« ni nič manj *ustavno neodvisna*, kot je bila v manj »prepustnih časih«, saj prepustnost zares zadeva njeno politično neodvisnost, ne pa tudi njenega ustavnega položaja. Ko gre za odvisne države, odvisnost ne vpliva na suverenost, če ta izraz pomeni ustavno neodvisnost, saj gre za dvoje povsem ločenih zadev. »Ena zadeva formalni položaj države po ustavnem pravu, druga pa politične razmere

³ Politično neodvisnost sicer lahko precej določno ugotovimo, ko gre za specifične zadeve, skoraj nemogoče pa jo je ugotoviti za državo v celoti. Nasprotno pa o suverenosti praviloma ne govorimo toliko z vidika posameznih področij, temveč bolj z vidika celotne države.

v spremenljivih okoliščinah mednarodnih odnosov« (prav tam, 192). V tem smislu imamo torej lahko tudi *suverene države*, ki so *močno odvisne*. Pa tudi vzpostavljajanje in krepitev »supranacionalnih organizacij« nista šla v škodo suverenosti kot ustavne neodvisnosti.⁴

Ker gre za enega od temeljnih konceptov, ki dajejo vsebino in nakazujejo smer političnemu delovanju pri nas, sem mu v tem prispevku posvetil nekaj več pozornosti. Vendar je vsestranska (pojmovna) analiza, ki jo je opravil Alan James, privedla do paradoksalnega rezultata. Potem ko je namreč dozdevno razjasnil in razrešil vsa odprta vprašanja, se je dokopal do koncepcije, ki komajda še zasluži pozornost (vsaj s sociološkega vidika). Če se vsebina suverenosti kaže le v »ustavni neodvisnosti«, je to dokaj *formalna, statična* in neživljenjska kategorija, neodvisna od dejanske dinamike družbenoprostorskega prestrukturiranja in od dejanske strukture družbene (politične) moči.

Pri tem pa je tudi za naše razmere vendarle zelo pomembna misel, da je suverenost le nujni, ne pa tudi zadostni pogoj, da bi država lahko vstopila v mednarodno družbo. Tu gre še vedno tudi za preizkus z vidika *dejanskega priznanja*. Ne le da članstvo v mednarodni družbi lahko preverjamo glede na to, koliko jo priznavajo, temveč je tudi priznanje tisto, ki daje suverenost (suverena država je tista, ki so jo kot tako priznale druge suverene države).⁵

3. Nacionalna država in globalna civilizacija

Vse kaže, da je v današnjih razpravah še močno prisotna predstava o Evropi iz osemnajstega stoletja, v kateri je bilo politično delovanje podobno *biljardni igri*. Države so se pojavljale kot homogeni akterji, med katerimi je nenehoma prihajalo

⁴ Takšno pojasnjevanje nam ne pove dosti, saj s tem, ko se veže le na ustavno določenost suverenosti, pušča ob strani zares temeljna in nerazjasnjena vprašanja o tem, kakšno je in kako se spreminja razmerje med posameznimi ravnmi teritorialno družbene organizacije. Obenem pa tudi odstopa od siceršnje prakse, tako kot npr. ob ustanovitvi OZN in drugih mednarodnih agencij, ko so nekateri ugotavljali, da je šlo za dejanja, s katerimi so »vlade pristale, da žrtvujejo svojo suverenost« (Luard, 1977, 304). Podobno je bilo rečeno v zvezi z UNESCOM, da so – s tem ko so se pridruže države članice prostovoljno odrekle (majhnemu) delu svoje suverenosti (Hogart, 1978, 55).

Poleg bolj formalnega vidika, ki zadeva samo pojmovanje suverenosti (kot ustavne kategorije), pa je ta razprava vendarle opozorila na značilno dvojnost ob vključevanju nacionalnih držav v mednarodne (ali supranacionalne) organizacije. Po eni strani gre pri tem za določeno omejevanje svobode delovanja. V teh organizacijah *jih vežejo* odločitve, ki so bile lahko sprejete z večino glasov. Vendar ne gre le za to, da bi jih to omejevalo in da bi pri tem le nekaj izgubljali. S takšnim vključevanjem si država tudi poveča možnosti za uresničevanje nekaterih lastnih ciljev in političnih usmeritev. Povečevanje vloge *mednarodnih institucij* torej še ne pomeni, da gre (nujno) za omejevanje – kakor koli že opredeljene – suverenosti nacionalnih držav; lahko jo celo povečuje.

⁵ Kljub temu pa, kot ugotavlja James (1986, 271), ni bilo nikoli prav jasno, da bi se države konstituirale na podlagi priznanja, saj je bil vedno problem, v kolikšnem obsegu naj bi bilo zagotovljeno potrebno priznanje tako glede na število kot na »težo« priznavajočih držav. Pri tem pa presenetljivo izstopa, kako je isti avtor opisal splošno težnjo v zvezi z oblikovanjem novih držav; kot da bi napovedoval sedanje reagiranje na osamosvojitvena prizadevanja Slovenije. Tako ugotavlja, da se države na splošno zelo upirajo, da bi naredile kar koli, kar bi povečalo možnost za neprostovoljno dezintegracijo ene od sebi podobnih. Če država razpade nesoglasno, je to sprejemljivo. Če pa se skupina ali območje poizkuša oblikovati kot suverena država proti volji osrednjih državnih oblasti zadevne države, lahko v večini primerov pričakuje le majhno podporo. Doktrina samoodločitve je sicer postala popularna, vendar jo štejejo za uporabno le za primerne teritorialne enote, kot so npr. kolonije. Za kateri koli del že obstoječe države pa se šteje, da je povsem neprimerno. Če kljub temu pride do nedvomnega razpada, pa ni več verjetno, da tudi tretje stranke tega ne bi priznale, kar se je že zgodilo. Toda preden pride do nedvomne dezintegracije suverene države, uporniške sile praviloma lahko računajo le same nase; ne glede na to, koliko čustvene podpore so deležna njihova prizadevanja na čisto humanitarni podlagi. Odcepitvena prizadevanja praviloma ne bodo dobila podpore, saj v današnjem času prevladuje močno nerazpoloženje za takšne poizkuse. Saj gre vedno za potencialno nevarnost, da bi se latentne secesionistične težnje potem okrepile še v drugih državah (prav tam, 121, 81).

do trčenj. To so bile države, ki so povsem nadzorovale vsaka svoj teritorij, ljudi in naravne vire znotraj državnih meja. Glavne nacionalne države v 18. in 19. stoletju so bile samozadostne enote z relativno enako močjo. Bile so hierarhično organizirane in so se opirale na centralizirana sredstva prisile znotraj jasno določenih meja.

Dejanske politične razmere in predstave o suverenosti so bile skladne le v obdobju absolutnih monarhij. Vendar je suverenost tako pritegnila domišljivo politologov, da so potem, ko je postalo jasno, da monarh ne izpolnjuje več te vloge, začeli pravi lov za »lokacijo« suverenosti; skoraj kot da bi suverenost, namesto da bi se kot politično dejstvo določenega časa izražala v teoriji, predstavljala nekakšno substanco, ki jo je gotovo mogoče najti nekje v vsaki državi, če jo bomo le zadosti skrbno in natančno iskali (Brierly, cit. v: Mansbach et al., 1976, str. 22).⁶

Največja težava glede smiselne uporabe koncepta suverenost je predvsem zmeda, do katere prihaja zaradi nerazlikovanja med suverenostjo kot normo in praktičnim problemom državne oblasti (Mansbach, 1976). Vendar pa spremembe v zadnjih desetletjih – še posebej pod vplivom nove informacijske in komunikacijske tehnologije – prihajajo do izraza tudi v empiričnih ugotovitvah, na podlagi katerih se oblikuje vse bolj določna razlaga o »megatrendih« v današnjem teritorialno-druženem prestrukturiranju (Mlinar, 1991). Pri tem nekateri puščajo koncept suverenosti ob strani, drugi pa prikazujejo, kako suverenost najedajo posamezne od teh sprememb. Obenem pa še vedno ostaja razlika v tem smislu, da

a) nekateri utemeljujejo, da gre za *konec nacionalne države* nasploh, ki da je le še nekakšen preostanek iz 19. stoletja;

b) drugi pa spet dokazujejo, da gre sicer za določeno *preobrazbo in oslabitev* suverenosti nacionalne države (kar pa, kot smo videli, ne velja za A. Jamesa, ki jo obravnava kot ustavno-pravno kategorijo), s tem da to še nikakor ne pomeni tudi konca nacionalne države.

V ospredje stopa predvsem obravnava vse večje (medsebojne) odvisnosti v kontekstu internacionalizacije in globalizacije; v Evropi pa v osnovi ista problematika, vendar pod oznako – integracija (Mlinar, 1990). Pri tem gre za številne fragmentarne, ponazoritvene opise kot tudi za poizkuse sistematizacije. Kot primer naj najprej navedem, kako je Rosenau pred časom opisal te razmere v svojem že kar klasičnem delu *Linkage Politics* (1969, 2): »Skoraj vsak dan poročajo o dogodkih, ki odstopajo od načel suverenosti. Vse kaže, da so politične odločitve vsepovsod v zvezi s političnimi odločitvami povsod drugod. Medtem ko je delovanje vsake politične enote včasih temeljilo na strukturah znotraj njenih meja, lahko danes osnove njenega političnega življenja razkrivamo v oddaljenih kotih zemeljske oble.«

V tem smislu se vprašanje nacionalne države in njene suverenosti in nacionalne identitete vse bolj obravnava z vidika prihajajoče *globalne civilizacije*. Pri tem se izkaže, da se po eni strani povečujejo množica in raznovrstnost nacionalnih in transnacionalnih akterjev kot tudi celovitost njihovih interakcij. Hkrati pa s tem prihaja tudi do višje stopnje poenotenja celotnega svetovnega reda v primerjavi s sistemom suverenih držav. Čim večja sta število in avtonomija teh akterjev, tem bolj se bo zmanjšala prejšnja vsemogočnost držav znotraj meja in večja bo verjetnost, da bo prišlo do nadnacionalnih združenj in povezav.

James N. Rosenau (1988) pojasnjuje to dogajanje s tem, ko pravi, da gre za

⁶ Pri tem je značilna tudi ugotovitev, da je povečevanje države, npr. v nemški filozofiji in romantiki nasploh, izražalo *emocionalno vsebino frustriranega nacionalizma* (Larson, cit. v: Mansbach et al., 1976, 21). V zvezi s tem bi lahko rekli, da nič ne preseneča, če prihaja do vrste podobnih pojavov tudi v današnjih razmerah pri nas.

bifurkacijo, v kateri na državno-osredotočeni (state-centric) svet koeksistira in stopa v interakcije z difuznim več-središčnim (multi-centric) svetom, ki ga sestavlja-jo različni »sovereign-free« akterji in ki se bolj zanimajo za vprašanja avtonomije, kot pa za tradicionalne dileme o varnosti države.

Nova komunikacijska tehnologija še s svoje strani prispeva k intenzivnejšemu povezovanju med narodi in povečuje prispevek *nedržavnih akterjev* h globalnemu obvladovanju in razširjanju informacij. Še zlasti v drugi polovici dvajsetega stoletja je tehnološki napredek omogočil, da »so postale komunikacije univerzalne, prevoz hitrejši od zvoka, informacije trenutne in moderno orožje interplanetarno« (Brucan, 1980). Prostorske in časovne omejitve v povezovanju med ljudmi so se eksponencialno zmanjševale; širila pa se je vse bolj zapletena mreža medsebojnih odvisnosti, ki je krepila globalizacijo družbe na ravni sveta kot celote.

Čeprav se nacionalna država odziva na te spremembe in dostikrat prevzema celo pobudo v svoje roke, se v celoti njena zmožnost, da bi *nadzorovala* ta povezo- vanja in tokove, *zmanjšuje*. Tako prihaja do vse večjega razhajanja med teritorial- nimi omejitvami države ter mednarodno mobilnostjo kapitala (Murray 1971, Skla- ir, 1990). Velike korporacije so postale glede vrste ekonomskih funkcij manj odvisne od nacionalne države.

Hkrati pa državni organi delujejo v kontekstu globalnega okolja, kar jim ne dopušča, da bi sprejemali enostranske odločitve. Vezi, preko katerih se države povezujejo med seboj ter z regionalnimi in mednarodnimi institucijami ter nevlad- nimi organizacijami, kažejo na globalni sistem. *Formalno oblast* imajo sicer še vedno vlade nacionalnih držav, toda *dejanska moč* je široko razpršena in je ni mogoče locirati v nobeni posamezni instituciji ali celo v sklopu institucij (Camille- ri, 1990, 28).

4. Trije vzorci uhajanja »suverenemu nadzoru«

Richard Falk (1990) v zvezi z gornjim govori o tem, kako prihaja do tega, da različna področja dogajanja in aktivnosti uhajajo oz. se izmikajo suverenosti (evasions of sovereignty). Pri tem uhajanju gre za politično delovanje *nedržavnih akterjev* (ne pa nujno proti državi), ki zadeva vprašnja globalnega pomena in se pojavlja ob vse večji kompleksnosti ter medsebojni povezanosti življenja v svetu. Do tega prihaja tudi zaradi nezadostne odzivnosti države in zaradi humanističnih usmeritev, ki so dostikrat širše kot pa vrednote, na katerih temelji redno delovanje države. Gre za značilne vzorce oz. načine uhajanja, »*patterns of evasion*«, preko katerih vse bolj stopata v ospredje *neteritorialna* in *kozmpolitska* perspektiva. Pri tem bi lahko dodali – čeprav Falk tega izrecno ne poudarja – da gre za značilno povezovanje in *komplementarnost* dveh teženj (ki sem jih obravnaval že pri para- digmi individualizacija – globalizacija). Po eni strani gre za povečevanje števila, raznovrstnosti in avtonomije nastopajočih subjektov, po drugi strani pa za razširja- nje omrežij njihovega povezovanja znotraj in – kar je še posebej značilno – tudi čez državne meje. Pri tem pa je značilno, da prihaja do *neposrednega* angažiranja občanov (ne pa le njihovih predstavnških institucij) in do preseganja teritorialno omejenih okvirov odgovornosti, kakršno pozna klasična koncepcija suverenosti nacionalne države.⁷

⁷ Falk je konceptualiziral svoje »vzorce uhajanja« tako, da gre do bodisi v prid nacionalni državi, bodisi da se z njo spopadajo. V prvem primeru gre za aktivnosti ljudi, ki se po namenu in vplivu navezujejo na državo, in v toliko jih je

4.1. Uhajanje preko meja

Podobno kot je že Chadwick Alger (1990) na več mestih poudarjal in proučeval pojavne oblike angažiranja ljudi, ki uhajajo teritorialno in institucionalno omejenim okvirom nacionalne države, se je tega lotil tudi Richard Falk. V tem smislu je značilen prvi od njegovih treh »vzorcev uhajanja«, ki zajema aktivnosti in pobude občanov (grassroots initiatives), ki se – verbalno, simbolno in normativno – spopadajo z utrjenimi oblikami teritorialno-državne oblasti. Pri tem se upirajo, da bi lojalnost in odgovornost zamejili ali izključevali s teritorialnostjo. To velja tako v smeri od znotraj navzven kot tudi od zunaj navznoter. Tako občani sprožajo tudi globalna vprašanja; gre za odgovornost za skupne vire in dobrine, »*global commons*« v planetarnem merilu. Tako tudi vlade – v medsebojno vse bolj povezanem svetu – niso več odgovorne samo svojim državljanom, temveč vsem narodom kot tudi drugim vladam in mednarodnim institucijam. Po drugi strani pa tudi »tujcem« oz. ljudem, ki niso državni pripadniki, ni mogoče že zaradi tega odrekati pravice, da se uprejo državi.

Značilen primer uveljavljanja takšnih stališč je bil veliki mirovni pohod (Great Peace Journey), tj. mednarodna akcija, ki jo je zasnovalo žensko gibanje na Švedskem in je dosegla svoj vrhunec v prvem globalnem ljudskem srečanju na vrhu na sedežu OZN v New Yorku septembra 1988. Drugi primer čezmejnega uhajanja »suverenemu nadzoru« zadeva uporabo informacij kot podlagi oblasti. Skupine, kot je npr. Amnesty International, zbirajo informacije o pomembnih zadevah mednarodne politike, si pridobijo zaupanje s svojo neoporečnostjo in *nadnacionalno avtoriteto* in razširjajo informacije (ki zadevajo ugled državnih organov doma in v tujini) čez državne meje. Takšno širjenje informacij je že samo po sebi sankcija in svarilo. Nadaljnji značilni primer je svetovna kampanja proti apartheidu v Južnoafriški uniji. Le-ta je bila lahko učinkovita le tako, da se je oprla na *nadnacionalno omrežje* z dostopom do informacij, ki so bile v škodo južnoafriškemu režimu. Podobno tudi *nadnacionalne* ekološke skupine uhajajo suverenosti nacionalne države, npr. s tem, ko razširjajo informacije in se upirajo jedrskim poizkusom ali drugim dejavnostim, ki jih opravljajo ali dovoljujejo posamezne države. Najbolj znan takšen *nadnacionalni* akter je Greenpeace. Sem sodi tudi gibanje, ki si prizadeva zagotoviti zaščito in zatočišče za begunce iz drugih držav, »sanctuary movement«, pa čeprav se pri tem kršijo veljavni predpisi. Tako je šlo, npr. v ZDA, za tisoče beguncev iz Salvadorja, ki sta jim grozila deportacija iz ZDA in preganjanje po vrnitvi. Medtem ko je to gibanje dobilo mednarodno podporo (npr. s strani Amnesty International), so v ZDA zapirali aktiviste tega gibanja in jim očitali pomanjkanje patriotizma.

mogoče šteti kot dodatni ali komplementarni prispevek k temu, da se država lažje prilagaja novim zahtevam »globalne civilizacije«. V tem smislu je njihov učinek predvsem stabilizacijski, saj utrjujejo obstoječi red in uveljavljanje pravičnosti v okviru državnega sistema. (Seveda pa je tudi tu v ozadju še vprašanje, kdaj to prilagajanje privede do temeljne, kakovostne preobrazbe celotnega sistema.)

V drugih primerih pa gre za aktivnosti, katerih temeljna usmeritev je *globalni etos*, ki zavrača temeljne značilnosti današnje države. To pomeni spopad s težnjo, da bi globalne potrebe podrejali teritorialni premoči, spopad z značilnimi razsežnostmi etatizma (nasilje, militarizem, omejevanje na domačo sodno oblast idr.).

V zvezi s tem ostaja odprto vprašanje, ali ne bi bilo bolj primerno zožiti pomen »vzorcev uhajanja« tako, da bi bolj koherentno zajeli le tisto vsebino in primere, ki so v nasprotju s konceptom suverenosti?

4.2. Uhajanje znotraj meja

Tu gre za neposredno ali posredno odstopanje od suverenosti; bistvo pa je v tem, da gre za *dejanja državljanov proti nadzoru*, ki ga uveljavlja njihova lastna država. Pobuda se lahko nanaša bodisi na to, da bi spremenili prav določene politične odločitve in usmeritve, ali pa zadeva dosti širše cilje, tako da bi uveljavili spremembo uradne politike in prakse ali celo institucionalne ureditve (npr. ustavne spremembe). Pri tem pa se je Richard Falk v tem drugem vzorcu osredotočil na tiste »pobege«, ki so odziv na »globalni etos« in državi preprečujejo določeno stopnjo nadzora nad civilno družbo.

To lahko pomeni, da gre za dopustna politična sredstva, s katerimi naj bi uveljavljali globalni etos, tako kot v primeru zelenih strank v Nemčiji, na Švedskem in drugod. Lahko pa pride tudi do aktivnosti, ki jih državni organi obravnavajo kot izdajo (npr. ko je Vanunu razkril kočljive informacije o programu jedrske oborožitve v Izraelu, za kar pa je obenem dobil podporo v nadnacionalnih gibanjih, ki so privržena brezdržavnemu globalnemu etosu, npr. nagrado danske mirovne ustanove in bil predlagan za Nobelovo nagrado za mir).

Spodbujanje takšnih »piščalkarjev« v sodobni državi je po Falkovem mnenju utemeljeno, pa čeprav to pomeni nekakšen »pobeg«. Tako se družba dokoplje do informacij tudi o temeljnih vidikih blagostanja njenih članov. Ob tem ko se razširjata prisotnost državne oblasti in težnja, da bi prikrili neželene informacije, postajajo takšni pobezi državi še bolj nujni kot kdaj koli prej. To je lahko bodisi varnostni ventil ali pa zgodnji alarmni sistem, pa tudi oblika razkrivanja strukturnih pomanjkljivosti v političnem procesu. Znani so primeri, ko so državni organi svojim lastnim državljanom prikrili informacije o nesrečah pri jedrskih reaktorjih in o problemih v zvezi z javnim zdravstvom in varnostjo ipd.

4.3. Uhajanje zunaj meja

Pri tem gre za dve obliki uhajanja: za ravnanja, ki niso v dosegu države, ki pa pomebno vplivajo nanjo (npr. jedrska nesreča ali pridobivanje mamil v kakšni drugi državi), in pa za prenos oblasti na mednarodne institucije in režime.

V prvem primeru gre za izgubo nadzora držav zaradi medsebojnih odvisnosti, tako da pride do ogrožanja zdravja, kmetijstva, podnebja, finančne stabilnosti ipd. Na takšni podlagi pa se tudi krepi prepričanje o mejah državne oblasti in o njenih zmožnostih in (ne)ustreznosti. Čim večje je to uhajanje državnemu nadzoru, tem bolj se uveljavlja iskanje alternativnih oblik ureditve oz. reševanja problemov. Kot značilen primer navaja Falk Bangladeš in njegovo suverenost. Ta država je še posebej ranljiva za posledice »globalnega segrevanja«, ker vključuje gosto poseljeno, nizko ležeče obalno ozemlje, čeprav sama skoraj ničesar ne prispeva k temu segrevanju (»topli gredi«).

Na tem primeru lahko zares dobro vidimo, kako suverenost države prav nič ne pomeni, če je zasnovana le na teritorialnem načelu. Šele s tem, če se ta država angažira v širšem prostoru, zunaj svojih meja in okrepi prizadevanja, da bi prišlo do zmanjšanja uporabe goriv, zaradi katerih se povečuje količina ogljikovega dioksida, ji njen suveren položaj lahko koristi tako, da doseže zmanjšanje škodljivih posledic globalnega segrevanja.

Prva nakazana oblika »uhajanja« pa vodi tudi do druge. Ob tem ko namreč države poizkušajo razširiti okvir obvladovanja problematike, sprejemajo tudi pre-

nos oblasti na zunanje institucije in režime. Takšno »uveljavljanje« suverenosti pa dejansko pomeni tudi njeno izgubljanje, saj se država odpove svoji diskreciji in prenese oblast na druge v upanju, da bo tako obnovila zaupanje v svojo zmožnost in ohranila svoje pristojnosti. Falk tako ugotavlja, da institucionalizacija ustreznih *neteritorialnih režimov sodelovanja* lahko zagotovi teritorialno blagostanje.

Po vsem prikazanem vidimo, da se nacionalna država znajde v paradoksalnem položaju. Da bi ostala učinkovita, se mora umikati vrsti alternativnih organizacijskih okvirov. Znajde se v položaju, ko bi morala sama usmerjati proces *svojega omejevanja* in razpadanja. Pri tem pa prihaja do bistvene prerazporeditve suverene oblasti, do njene razpršitve ter do vključevanja vse večjega števila *nedržavnih akterjev in načinov delovanja*. Tako se nakazuje »globalna civilizacija«, s katero bo sicer prišlo do opuščanja prejšnjih etastičnih monopolov in obsedenosti s teritorialnimi mejami; vendar pa Falk napoveduje, da to še ne pomeni konca ali preživelosti nacionalne države.

Ta nekoliko obsežnejši povzetek se mi je zdel potreben, da bi lahko opozoril na nekatera novejša pomembna spoznanja, ki se navezujejo na razprave pri nas. Pri tem štejem, da je pomembnejše razkrivanje procesov, ki so se že začeli, kot pa sama sklepna ugotovitev, ali se je nacionalna država (že) preživela ali (še) ne. V vsakem primeru je očitno, da *izgublja svojo nekdanjo monopolno vlogo in teritorialno izključnost*. Ob povečevanju notranje diverzifikacije vse večje množice avtonomnih subjektov in krepitvi univerzalnih standardov na nadnacionalni ravni (globalni etos) nujno slabita – vsaj v dolgoročnem časovnem okviru – tudi vloga nacionalne države in njeno suverenost.⁸

5. Slovenska država in slovenska ogroženost

Na podlagi dosedanjih obravnav pri nas in v svetu naj najprej kritično opozorim na naslednje:

1. Značilno je, da *ostaja dosti odprtih vprašanj* in negotovosti o tem, kako se bo v prihodnjih desetletjih razreševalo protislovje med težnjo k večji avtonomiji in težnjo k vse širšemu povezovanju. Vrsto avtorjev končuje svoja proučevanja le s še večjim številom vprašanj.

2. Druga splošna značilnost (vsaj političnega delovanja) je, da se *zanemarija objektivna*, dolgoročna, razvojna pogojenost temeljnih smeri razvojnih sprememb, kot da bi šlo za nekakšno samoumevno *svobodo izbire*. V zvezi s tem se pogosto govori o *krivdi* enega ali drugega, zaostrujejo se konflikti med etničnimi skupinami ipd., ne da bi videli, kako so pri tem vpleteni subjekti ujeti v objektivno protislovno stanje danih razmerah in razvojnih procesov.

3. V zvezi z omenjenim je nadalje značilno, da *vrednotenje* nadomešča analizo dejanskih razmer. Kadar koli gre za delikatnost v tem smislu, da dejanske razmere

⁸ Čeprav Falk sam na podlagi prikazane analize ne pride do kakšnega radikalnega sklepa (v smislu – odmiranja nacionalne države), pa je na splošno vendarle značilno, da se zlasti s tehnoloških in ekonomskih vidikov množijo »razprave«, ki vse bolj kritično zavračajo »konservativno«, »državnocentrično« miselnost. Le-ta, da zakriva dejansko stanje in je v določenem smislu soodgovorna za to, da se posamezni občani ter različne družbene skupine ne vključujejo v reševanje problematike, ki presega nacionalnodržavne okvire (kar je »po starem« le pristojnost posebnih državnih organov za zunanje zadeve), čeprav jih sicer življenjsko prizadeva. Iz naše polpretekle dobe pa bi lahko povzeli, kar smo se naučili v zvezi s »teorijo o odmiranju države«. Sploh gre za paradoks, da je bila ta teorija najbolj v ospredju takrat, ko se je Jugoslavija najbolj ločevala oz. izdvajala s svojim ideološkim ekskluzivizmom in »edinstvenim« političnim sistemom. Danes, ko naj bi se pospešeno vključevali v Evropo, pa so vsa pričakovanja usmerjena prav na pridobitev (utrditev) svoje nacionalne države.

odstopajo od deklariranih splošnih vrednot oz. usmeritev, je opazna težnja, da avtorji preskočijo iz »kajstvenega« v »najstveno« obravnavo. Tako se v zvezi z evropsko integracijo dosti govori o bogastvu raznovrstnosti evropskih kultur, čeprav se na operativni ravni Evropska skupnost ukvarja predvsem s svojimi tristo-timi ukrepi za homogenizacijo.⁹ Pri nas preseneča, da kljub skoraj polstoletnemu eksperimentiranju na podlagi političnega voluntarizma vendarle še nismo postali imuni za voluntarizem v novih oblikah. Vendar se je »proces učenja« (streznitve) že začel, saj iz meseca v mesec pristajamo bolj na realnih tleh glede uresničljivih političnih ciljev.

Kot posebej poudarjena značilnost današnjega »političnega trenutka« v Sloveniji pa je v ospredju predvsem veliko pričakovanje, da bosta ravno samostojna, *suverena slovenska država* in torej dejstvo, da se bo narod konstituiral kot nacija, v temeljih *zagotovila* nove perspektive za njegovo samoohranitev in razvoj. Podobno kot je uvedba strankarskega sistema (že) rešila problem demokracije, podobno bo ustanovitev samostojne slovenske države rešila temeljno vprašanje slovenskega naroda. Oboje pa je seveda precejšnja poenostavitev, ki zanemarja spremembe, ki sem jih prikazal na podlagi proučevanj v svetu. Čeprav je res, da so tudi v svetu glede interpretacije teh vprašanj še velika razhajanja, nam prikazano vendarle ne daje podlage, da bi lahko v *nacionalni državi* videli zagotovilo za samostojnost in svobodni razvoj, celo nekakšno *rešiteljico* slovenskega naroda. To je razvidno že iz nekaterih značilnosti današnjih razprav, še zlasti pa iz temeljnega protislovja, ki se pojavlja glede na hkratno privrženost k

- a) težnji k osamosvajanju in popolni nacionalni suverenosti ter
- b) k odpiranju in povezovanju v »Evropi brez meja«.

Razmerje med vrednotama in procesoma pa še vedno ostaja nerazjasnjeno, tako da le nekako koeksistirata ena (eden) ob drugi (drugem). Pri tem pa si je tako teoretično kot praktično težko zamišljati, *kako naj obvladujemo* za nas pomembne tokove v povsem odprtem evropskem (ali svetovnem) prostoru, tako da ne bodo preplavili in odplavili tudi identitete slovenskega naroda kot enega od najmanjših narodov v tem prostoru. Kot je opozoril že Bajt (1991), se je treba zavedati, da normativna, mednarodnopravna osamosvojitve sama po sebi še ne prinaša tudi dejanske samostojnosti; lahko jo celo zmanjša. Odločilna je pač dejanska osamosvojitve, ki se kaže v tem, koliko država lahko obvladuje pomembne družbeno-ekonomske tokove oz. procese.

Tukaj puščam ob strani kot posebno temo vprašanje o povezovanju ali ločevanju v Jugoslaviji (kjer gre tudi za vrsto posebnih in pragmatičnih okoliščin, ki

⁹ Celó znani družboslovec Kenneth Boulding (1985) se je lotil vprašanja, kakšen naj bi bil »idealni svet«, ob svoji obravnavi »sveta kot totalnega sistema«. S političnega vidika bi to bil »svet 500 neodvisnih držav v stabilnem miru, vsaka z različno kulturo in velikim obsegom prometa ter interakcij med njimi, toda ne toliko, da bi to uničilo njihove identitete. To bi skoraj lahko šteli za takšen pogled na svet, ki računa z »ograjanimi vrtovi z vrati« – veliko število vrtov, vsak od njih nacionalna država; z ograjami okrog njih, vendar tako, da imajo tudi veliko vrat v ograji, da se lahko odvijajo komunikacije in promet med njimi (prav tam, str. 131).

Čeprav tudi sam pravi, da so to mogoče le utopične sanje, pa je vendarle na ta način sprožil nekaj vprašanj tudi za nadaljnje raziskovanje:

1. Koliko lahko sploh vplivamo na tako (ali drugače) izraženi želeni tok sprememb?
2. Ali je res treba reševanje protislovnih teženj, ki po eni strani kažejo k vse večji odprtosti, po drugi pa k zaščiti posebnosti teritorialnih identitet, iskati v nekakšnem kompromisu (tako »ograja« kot tudi »številni prehodi«)?
3. Kakšne so perspektive za ohranjanje raznovrstnosti kulture, jezika, običaja, arhitekture, prehrane, glede na to ko pravi, da mogoče ne bomo mogli ohraniti raznovrstnosti na podlagi geografske lokacije in »v tem primeru, jo *bomo morali* shraniti s kulturnimi enklavami in skupinami« (prav tam 131, podčrtal Z. M.).

»motijo« razumevanje razvojnih megatrendov). Omejim se le na to, da »nacionalne suverenosti« (avtonomije) ni mogoče uveljavljati brez nadzora nad teritorialnimi, državnimi mejami. Tem pa se odpovedujemo že z ambicijo, da bi postali polnopravni člani razširjene – Evropske skupnosti.

V tem smislu torej ostajajo problematične naslednje predpostavke:

- a) da uveljavljanje suverenosti ne pomeni, da s tem zahajamo v avtarkičnost;
- b) da odpiranje in vključevanje v Evropo ne pomeni, da s tem ogrožamo svojo suverenost;
- c) če bo že potrebno prenesti del suverenosti na mednarodne institucije, da bo to le prenos do odpoklica in še ta del suverenosti bo ostal v »naših rokah«;
- d) da smo bili do zdaj sicer v podrejenem položaju in kot narod ogroženi – pa čeprav v družbi z »bratskimi narodi« – znotraj Jugoslavije, v razširjenem prostoru v okviru razvitega sveta pa se bo uveljavljala »enotnost v raznovrstnosti«.

Ob vsaki od teh točk se odpira še vrsta pomislov, ki jih bomo morali razjasnjevati v teoriji in praksi.

6. Sklepna misel

Dokaj nedomišljena in pavšalna pričakovanja o tem, da bo suverena nacionalna država pomenila temeljno zagotovilo svobodnega razvoja in ohranitve identitete slovenskega naroda, so bila avtorju izziv za to, da je poizkušal preučiti to vprašanje na podlagi nekaterih spoznanj, ki so mu bila na voljo v mednarodnem merilu. Izkazalo se je, da v družboslovni literaturi sicer naletimo na zelo različne razlage o tem, kakšna je današnja in perspektivna vloga »nacionalne države« in njene suverenosti. Nekateri jo označujejo kot preživelost iz devetnajstega stoletja, ki zavira ali preprečuje neposrednejše, transnacionalno povezovanje osamosvojenih nedržavnih akterjev (regij, lokalnih skupnosti, gospodarskih organizacij in konec koncev predvsem tudi posameznikov) v širšem prostoru. Podobno kot nam zgodovina kaže dolgoročni proces, v katerem so ožje enote izgubljale svojo avtonomijo in jo prepuščale širšim (npr. prehod od vaških skupnosti na majhna mesta, občine, regije, province, ipd.), podobno da se danes tudi nacionalna raven umika ob vse izrazitejšem prevladovanju nadnacionalnega in globalnega povezovanja.

V razliko od takšne razlage je še druga, ki opozarja, da tudi nacionalna država v tem dogajanju prevzema pobudo v svoje roke in (lahko) uveljavlja svojo aktivno vlogo. Vendar se dejansko država znajde v paradoksalni vlogi, ko si poizkuša zagotoviti to vlogo s tem, da prenaša del svoje suverenosti na zunanje, mednarodne institucije in režime. Kot smo videli, se znajde v situaciji, ko bi morala sama usmerjati proces svojega omejevanja in razpadanja.

V zvezi s tem se zdi bistveno, da upoštevamo razlike med kratkoročno in dolgoročno perspektivo. V dolgoročnem smislu suverena nacionalna država izgublja na pomenu (ob hkratni krepitvi nadnacionalnih in subnacionalnih akterjev). Glede na to pa bo tudi nacionalna identiteta v prihodnosti še bolj ogrožena in nikakor ne moremo računati, da jo bomo mogli zavarovati že z enim samim aktom (z ustanovitvijo suverene države) enkrat za zmeraj. Po drugi strani pa bi bilo nesmiselno, če bi se apriori, zaradi takšne dolgoročne perspektive, že danes odrekli takšni državi, v kolikor z njeno pomočjo lahko dosežemo teritorialno prerazdelitev politične in družbene moči v prid majhnega, slovenskega naroda, ki se je vseskozi pojavljal v periferni vlogi v odnosu do zunanjih centrov politične moči.

- Alger, Chadwick (1988) *Perceiving, Analysing and Coping With the Local-global Nexus*, v: *International Social Science Journal*, Avgust.
- Bajt, Aleksander (1991) Kaj pomeni resnična samostojnost, *Naši razgledi*, 8. 3. 1991.
- Brucan, Silviu (1980) The State and the World System, *International Social Science Journal* 32, no. 4 – October.
- Falk, Richard (1990) *Evasions of Sovereignty*, v: R. B. J. Walker, Saul H. Mendlovitz.
- Gardner, R. N. (1964) *In Pursuit of World Order*, Praeger, New York.
- Herz, H. John (1959) *International Politics in the Atomic Age*, Columbia University Press, New York.
- Hogart, Richard (1978) *An Idea and its Servants. UNESCO from Within*, Chatto and Windus, London.
- James, Alan (1986) *Sovereign Statehood: The Basis of International Society*, Allen and Unwin, London.
- Klinar, Peter (1991) Pogledi na prihodnost Slovenije, *Teorija in praksa*, let. 28, št. 5–6.
- Knorr, K. (1966) *On the Uses of Military Power in the Nuclear Age*, Columbia University Press, New York.
- Luard, Evan (1977) *International Agencies*, Macmillan, London.
- Mansbach, W. Richard, Ferguson, Yale, Lampet, Donald (1976); *The Web of World Politics: Nonstate Actors in the Global System*, Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Mlinar, Zdravko (1990) Avtonomija in integracija v evropskem prostoru, *Teorija in praksa*, št. 12.
- Mlinar, Zdravko (1990) Od prostora krajev k prostoru tokov: prestrukturiranje ali razkroj teritorialno-družbene organizacije, *Družboslovne razprave*, št. 10.
- Murray, Robin (1971) The Internationalization of Capital and the Nation State, *New Left Review*, no. 67 – May–June.
- Petrič, Ernest (1984) Pravica do samoodločbe: mednarodni vidiki, *Obzorja Maribor*.
- Rosenau, N. James (Ed.) (1969) *Linkage Politics*, Free Press, New York.
- Rosenau, N. James (1988) *Patterned Chaos in Modern Life: Structure and Process in the Two Worlds of World Politics*, *International Political Science Review*, 9, no. 4 – October.
- Schonfield, A. (1973) *Europe: Journey to an Unknown Destination*, Penguin, Harmondsworth.
- Sklair, L. (1991) *Sociology of the Global System*, Harvester Wheatsheaf, London.
- Ylounge, Oran (1974) Interdependencies in World Politics, *International Journal*, vol. 24, Autumn 1969, citirano v: R. O. Keohane and J. S. Nye, Introduction: The complex politics of Canadian – American Interdependence, *International Organization*, vol. 28, no. 4 – Autumn.
- Walker, R. B. J., Mendlovitz, Saul H. (1990); *Contending Sovereignities*, Lynne Rienner Publishers, London.
- Wallerstein Immanuel (1974) *The Modern World System*, Academic Press, London.
- Zbor slovenskih kulturnih delavcev (2. sklic), 1987, *Suverenost slovenskega naroda*, Ljubljana, Kulturna skupnost Slovenije.